

УДК: 159.9

orcid.org/0000-0002-1836-529X

doi.org/10.5281/zenodo.888768

Ю.І. Фельдман
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД МОЛОДОСТІ

У статті подано психологічний аналіз вікового періоду молодості. Показано розмитість хронологічних меж молодості у вікових періодизаціях. Визначено новоутворення періоду молодості, зокрема особистісну зрілість, прагнення до самореалізації та саморозвитку, розвиток шлюбно-сімейної, професійної та кар'єрної мотивації, задоволеність життям.

Ключові слова: молодість, рання дорослість, вікова періодизація, особистісна зрілість.

Ю.И. Фельдман

ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД МОЛОДОСТИ

В статье представлен психологический анализ возрастного периода молодости. Показано размытость хронологических границ молодости в возрастной периодизации. Определены новообразования периода молодости, в частности личностная зрелость, стремление к самореализации и саморазвитию, развитие брачно-семейной, профессиональной и карьерной мотивации, удовлетворенность жизнью.

Ключевые слова: молодость, ранняя взрослость, возрастная периодизация, личностная зрелость.

Yu.I. Feldman

PSYCHOLOGY OF PERSONALITY IN THE PERIOD OF YOUTH

The article presents a psychological analysis of the age of youth. The blur of the chronological boundaries of youth age in different developmental periodization is shown. Such newborns of the period of youth as personal maturity, aspiration for self-realization and self-development, development of marital-family, professional and career motivation, satisfaction with life were determined.

Keywords: youth, early adolescence, developmental periodization, personal maturity.

Постановка проблеми. Актуальність психологічного дослідження молодості як вікового етапу є очевидною, оскільки сьогодні на молоду людину обрушується безліч життєвих завдань, які складно вирішити без психологічного супроводу. Створення шлюбу та сім'ї, професійне станов-

лення, перші кар'єрні досягнення є тією соціальною ситуацією розвитку у молодості, що обумовлює основні новоутворення цього віку – становлення особистісної зрілості, прагнення до самореалізації, сімейну та кар'єрну мотивацію, активну життєву позицію тощо. Не дивлячись на істотну своєрідність цього періоду у порівнянні з більш ранніми та пізніми етапами життя людини, молодість як предмет психологічного дослідження поступається мірою вивченості підлітковому віку, юності, середній та пізній дорослості.

Міра наукової розробки проблеми. Проблема молодості висвітлювалась у дослідженнях зарубіжних (Г.С. Абрамова, Б. Лівехуд, Н.Р. Бітянова, М.В. Гамезо, А.О. Деркач, Б. Заззо, Г. Крейг, Р. Хейвігерст, Г. Шихі) та вітчизняний (О.В. Ганкевич, Є.І. Головаха, О.М. Груб'як, В.Ф. Моргун, Д.О. Павлін, О.П. Сергеєнкова, С.Є. Сосніхіна, В.М. Ямницький) дослідників.

Виклад основного матеріалу. Молодість як етап онтогенезу особистості, на відміну від більш ранніх стадій вікового розвитку, має певну хронологічну невизначеність, що обумовлено складністю цього етапу життя людини, ненормативним характером криз, які б обмежували його. У Д.Б. Ельконіна межі молодості припадають на проміжок від 20-23 до 28-30 років [30]. У Р. Гаулда, Д. Левінсона, Д. Вейланта період молодості визначається межами 23-28 років і характеризується усвідомленням себе як дорослої людини, з її правами та обов'язками, сформованістю уявлень майбутнього життя і роботи, укладанням шлюбу [цит за 10]. Період 29-32 роки є перехідним і характеризується зміною уявлень про життя.

Дж. Біррен розглядає ранню дорослість (зрілість) як період від 17 до 25 років, що характеризується формуванням власного способу життя, засвоєнням професійних ролей, залученням до різних видів соціальної активності тощо (цит. за: [17]). У класифікації Д. Бромлей цикл дорослості складається із чотирьох стадій, де рання дорослість припадає на період від 21 до 25 років (цит. за: [17]). У Ш. Бюлер період від 16-20 до 25-30 років розглядається в контексті проблеми попереднього самовизначення та вибору шлюбного партнера. Вибір головних життєвих цілей, потяг до великих вчинків супроводжується драматичними шуканнями та самовипробуваннями у різних видах діяльності [цит за 16]. Г.С. Абрамова [1] період молодості називає стадією дорослішання, якій відповідає вік у 23-30 років.

У періодизації В.Ф. Моргуна [14] молодість припадає на 24-30 років і характеризується формуванням індивідуальності, усвідомленням нереальності юнацьких мрій, становленням більш конкретних уявлень про майбутнє життя. У соціальному плані цей період відзначається зустріччю з май-

бутнім шлюбним партнером, власне шлюбом, переходом до «осілости», спеціалізацією у вибраній професії.

На думку А.О. Реана, ситуація невизначеності чітких меж ранньої дорослості обумовлена суб'єктивним самовідчуттям та об'єктивними показниками найвищого розвитку особистісних ресурсів, що визначаються не стільки хронологічним віком, скільки різними чинниками: соціо-економічним статусом, освітнім рівнем, специфікою професійної діяльності тощо [21].

Стадія молодості у більшості вікових періодизацій відноситься до періоду ранньої дорослості і характеризується отриманням виборчого права, повної юридичної та економічної відповідальності, включенням в усі види соціального та суспільного життя країни [20]. На стадії молодості особистість приймає життєво важливі рішення, отримує професійну освіту, створює сім'ю, народжує дітей, засвоює професійні ролі та складає основне коло спілкування.

У молодості закінчується фізичний розвиток і статеве дозрівання людини, проте триває інтелектуальний розвиток. Як зазначено Г. Крейгом [9], когнітивний розвиток у період дорослості полягає не в розширенні кола здібностей і не в зміні їх структури, а в гнучкому використанні інтелекту. На відміну від попередніх етапів онтогенезу, молодість є періодом реальних досягнень, які вона втілює в реальному житті (а не на шкільних прикладах та університетській практиці). У професійних та кар'єрних досягненнях особистість проявляє свої здібності мислити, вирішувати проблеми і приймати рішення. Становлення інтелектуальних здібностей в молодості тісно пов'язано з розвитком креативності, що передбачає не тільки засвоєння інформації, а прояв інтелектуальної ініціативи і створення чогось нового, вміння подолати повсякденні уявлення і вийти за рамки строгого логічного слідування і висновків, звертаючись до незвичайних зв'язків та аналогій. У цей час відзначається тенденція до зростання оцінок за IQ-тестами (в період від 20 до років). Основними факторами особистісного та інтелектуального зростання є освіта і життєвий досвід [там же].

Період молодості характеризується завершенням переходу від юності до статусу дорослості [7]. Початок дорослості сприймається особистістю як позитивне почуття, що супроводжується більшою впевненістю, спрямованістю на майбутнє. В цей час вона застосовує по відношенню до себе всю інформацію, яку вона отримала про соціальні ролі дорослого. Закінчення професійного навчання, залучення до трудової діяльності, вступ у шлюб, народження дітей, встановлення кола друзів різного ступеня близькості – все це визначає загальний стиль життя і конкретні за-

вдання на майбутнє, корегує ціннісні орієнтації відповідно до нового «дорослого» статусу і нових життєвих планів [там же].

На думку Н.Р. Бітянкової, головною метою молодості є реалізація можливостей саморозвитку [2]. Як зазначає О.О. Бадальов, у моделі розвитку особистості в період дорослості, запропонованій Р. Хейвігхерстом, завданнями молодості є такі: вибір чоловіка (дружини), підготовка до подружнього життя, створення сім'ї, виховання дітей, ведення домашнього господарства, початок професійної діяльності, прийняття цивільної відповідальності, знаходження відповідної соціальної групи [3]. Г.С. Абрамова [1] до основних завдань періоду ранньої дорослості відносить створення сім'ї, досягнення інтимності. У цьому контексті Е. Еріксон [31] визначає головну проблем цього періоду, яка полягає у вирішенні протиріччя між близькістю і ізоляцією, де перша вимагає встановлення стосунків з іншою людиною, які приносять взаємне задоволення та можливі лише при досягненні ідентичності, коли не виникає ризик втратити себе при єднанні з іншим. Якщо встановити глибокі особисті зв'язки не вдається, то людина, відчуваючи бар'єр між собою та іншими, буде переживати ізоляцію. Отже, у Е. Еріксона результатом розвитку в період ранньої дорослості особистості, при нормальній лінії розвитку, є досягнення близькості, тобто душевної теплоти, розуміння, довіри, здатності ділитися з іншими.

Дорослість передбачає структурування і переструктурування власної особистісної, професійної та сімейної ідентичності в міру того, як змінюється внутрішній і зовнішній світ особистості [9]. Проблематика ідентичності у період молодості розглядається в дослідженнях І.С. Кона, яким було відмічено, що перехід від юності до дорослості здебільшого супроводжується спрощенням, кристалізацією почуття своєї особистої ідентичності [8]. Молода особистість засвоює систему «дорослих» ролей неодноразово, в різній послідовності, тому вона може вважати себе в одних відношеннях уже дорослим (наприклад, у трудовій діяльності), а в інших (наприклад, у стосунках з людьми) ще ні [там же].

Б. Заззо виявлено типові характеристики людей у переході від юності до дорослості. У першому типовому випадку дорослість означає для людини розширення свого «Я», збагачення сфери діяльності, підвищення рівня самоконтролю і відповідальності, тобто самореалізацію та досягнення особистісної зрілості та свободи. В іншому випадку може відбуватися вимушене пристосування до обставин, втрата колишньої розкутості, свободи у вираженні почуттів тощо, тобто дорослість для особистості може стати не придбанням, а втратою [32]. Отже, сприйняття власної дорослості особистості у період молодості залежить від особистісних особливостей, хоча спільною рисою такого для всіх представників цього періоду є його оптимістична природа: не дивлячись на труднощі, що можуть

виникати на цьому життєвому етапі, вони все ж не здаються їй непереборними. Як зазначено М.В. Гамезо, хвилини відчаю, сумніви, невпевненість, як правило, у період молодості є короточасними і проходять в бурхливому потоці життя, в процесі засвоєння все нових можливостей [4].

Отже, до основних завдань розвитку у особистісній сфері в період молодості слід вказати такі: узгодження мрій з реальністю (О.М. Гринів [6], К.В. Сельченко [23]), формування життєвих цілей та вдосконалення системи цінностей (Є.І. Головаха [5], О.П. Сергеєнкова [24]), усвідомлення і прийняття відповідальності (Б. Лівехуд [11], Г. Шихі [28]) самовизначення та самореалізація особистості (О.М. Гринів [6], Л.З. Сердюк [24]), набуття почуття незалежності, автономії (О.М. Гринів [6], Т.М. Титаренко [26]), близькості, інтимності (Е. Еріксон [31]).

Надзвичайно гостро в контексті проблеми молодості постає питання про задоволеність життям та його осмисленість. К. Муздибаєв зазначає, що найбільш низькою задоволеність життям у молодих людей є у періоді до 25 років, далі – від 25 до 30 років – вона різко підвищується, але в наступній зрілості – до 50 років – знову знижується. Людей молодше 25 років, як правило, характеризує низька задоволеність, пошук сенсу життя, що пов'язано з труднощами дорослішання і входження в самостійне життя. У проміжку від 25 до 30 років екзистенційні труднощі долаються, власне життя здається максимально осмисленим і наповненим. З'являється соціальна відповідальність за себе і за справу [15]. К. Муздибаєв зазначає, що відчуття щастя і задоволеності життям (її змістом) не збігаються: молоді люди частіше говорять, що вони щасливі, але для них менш типова задоволеність життям. Проміжок життя від 29 до 32 років у психології визначається як перехідний чи кризовий. У цей час з'являються внутрішні протиріччя, пов'язані з почуттям прощання з юністю, зустріччю з новими життєвими завданнями, появою потреби в підведенні проміжних підсумків. Криза молодості або 30 років виражається в зміні уявлень про своє життя, у втраті інтересу до того, що раніше було в ній головним, в деяких випадках навіть у руйнуванні колишнього способу життя. Кризовий період 30-річчя відзначається переглядом власної особистості, переоцінкою цінностей. У випадку, коли життєвий задум особистості виявився невірним, вона вирішується на зміну професії, сімейного життя, перегляду своїх стосунків з іншими.

Проблемною для особистості у цей період може виявитись її нездатність оволодіти відповідальністю за своє життя, що веде до звуження шляхів самореалізації, виникнення «екзистенційної монотонності», вимушеної одноманітності життєвих подій, поступовій деградації особистості, що виявляється у зниженні мотивації, зникненні інтелектуальних ін-

тересів, пришвидшенні процесів старіння тощо [18; 22; 24]. Почуття «великої відповідальності» в цей період не є безпідставним, адже, саме рання дорослість має визначальне значення у побудові так званого «плану на все життя», коли людина обирає, ким і якою їй бути, які ролі належить обрати, яку позицію зайняти відносно себе, інших людей та світу [23, с. 357–455].

До ключових новоутворень цього віку психологи відносять психологічні зміни у сфері сімейних стосунків та виникнення почуття професійної компетентності. Трансформації в особистому житті легко забезпечуються задоволенням афіліативних потреб: у ранній молодості, так само як і в юності, прагнення до спілкування досягає свого максимуму. Успішність життєвого шляху дорослої людини багато в чому залежить від сімейних стосунків. Однією з провідних цінностей у цей час є сім'я, яка грає роль смисложиттєвої орієнтації, поступаючись своїм пріоритетом соціальній темі у 16-20-річних, а також особистій і духовній - після 50 років [9].

Як вказує Д.О. Павлін, молоді люди, що живуть разом, але не є подружжям, є щасливішими, ніж самотні люди, разом з тим менш щасливі, ніж одружені. Переваги шлюбу природно залежать і від якості подружніх відносин. А якість подружніх відносин залежить від рівня зрілості, на якому знаходиться особистість [19, 55-56]. Надмірна вимогливість людей, які не створили сім'ю до 28-30 років, є перепорою для створення шлюбу. Такі люди звикають жити на самоті, стають занадто вимогливими до іншої людини, у них з'являється ригідність звичок, що ускладнює спільне життя [9].

У сфері особистого життя провідним завданням молодості є адаптація подружжя до умов сімейного життя в цілому і до психологічних особливостей одне одного. Процес формування внутрішньосімейних і позасімейних відносин, взаємної сексуальної адаптації подружжя, вирішення проблеми житла і придбання спільного майна, зближення точок зору, ціннісних орієнтацій, уявлень, звичок подружжя та інших членів сім'ї на даному етапі протікає досить інтенсивно і напружено [29]. Опосередковане відображення складності даного процесу – кількість виникаючих в цей період розлучень: майже половина шлюбів розпадається саме в перші сім років спільного життя. Стабільний шлюб обумовлюється збігом інтересів і духовних цінностей подружжя і контрастністю їх особистісних якостей [там же].

Іншою стороною розвитку особистості в період молодості є самореалізація в обраній справі. Відповідно до періодизації професійного циклу, людина у періоді ранньої дорослості завершує професійне навчання, шукає роботу, працевлаштовується та пристосовується до роботи. У період молодості розгортається первинна професіоналізація особистості, відбу-

вається набуття нею трудового досвіду, який допомагає зробити вибір і почати кар'єру [8].

Молода особистість впродовж професійного самовизначення, пошуку роботи і перших етапів кар'єри формує та уточнює свою професійну «Я-концепцію», яку зможе розвивати на подальших життєвих етапах [6; 7]. Професійна діяльність у ранній дорослості сильно впливає на звичний стиль життя людини, визначаючи вибір місця проживання, способу життя, стандартів його якості. Крім того, професійна діяльність може стати важливим чинником розвитку дружніх стосунків, формування світогляду, стереотипів, уподобань тощо [6].

Процес соціалізації охоплює весь період ранньої дорослості і далі триває після його завершення. Засвоюючи нові соціальні ролі на роботі, у самотійному житті на віддалі від батьків, у тривалих інтимних стосунках з іншою людиною, у шлюбі та сім'ї, людина адаптується до навколишньої дійсності. Дорослість у молодості передбачає, з одного боку, адаптацію, звільнення від юнацького максималізму і пристосування до життя, а з іншого - творчу активність, самореалізацію [20].

Протягом періоду молодості до людини приходить відчуття стійкості свого ставлення до світу, соціального і професійного Я, відбувається включення в усі види соціальної активності та оволодіння різними соціальними ролями [19]. Однак перебуваючи хронологічно у віці дорослості, це ще не означає, що людина є зрілою. Поняття «дорослості» не означає «зрілість». Зрілість виступає найбільш соціально активним і продуктивним періодом життєдіяльності; тим періодом дорослості, коли людина прагне до досягнення найвищого рівня розвитку інтелекту й особистості. Зріла особистість демонструє в кожній ситуації, яка виникає на її життєвому шляху, здатність знаходити оптимальне рішення і вміння його здійснювати. Отже, зрілість особистості пов'язана із її усвідомленням своєї спонтанності і що до неї призводить та як її досягти [19].

Зрілість як особистісна властивість характеризується через вияв особистісного в особистості (Д.О. Леонт'єв) і розглядається як вищий рівень розвитку людини, пов'язаний з формуванням і стабілізацією у неї певних якостей, як динамічна особистісна структура, яка детермінується певними механізмами, а її змістом є риси, що взаємоактивуються (О.С. Штепа); як системна якість особистості дорослої людини, що відображає готовність та здатність особистості до найбільш ефективного вирішення життєвих завдань (І.А. Шляпнікова); як структурне і динамічне утворення, що забезпечує психологічну спроможність і внутрішню готовність і здатність суб'єкта до прояву вчинкової активності (О.А. Лукасевич); як здатність людини до здійснення свідомих та відповідальних вчинків, що визнача-

ють майбутнє і відповідають його цілям та цінностям (Е.З. Омаров); як багатомірну, багаторівневу якість особистості, що характеризується структурними та динамічними властивостями, які обумовлюють способи її існування й самоздійснення (Д.Н. Корзінкова) [цит за 13]. Г.І. Меднікова під особистісною зрілістю розуміє системну якість особистості, здатною до саморозвитку та самовдосконалення за рахунок активного пошуку, прийому й селекції нової інформації [15]. Отже, особистісна зрілість виступає ключовим новоутворенням періоду молодості.

Висновки. Віковий період молодості характеризується специфікою соціальної ситуації розвитку особистості, яка характеризується проблемами створення шлюбу та сім'ї, професійного становлення, кар'єрним зростанням. Молодість є переломним періодом, що визначається у переході від авральньо-професійної до трудової провідної діяльності. До новоутворень періоду молодості слід віднести становлення особистісної зрілості, прагнення до самореалізації та саморозвитку, розвиток шлюбно-сімейної, професійної та кар'єрної мотивації, задоволеність життям, активну життєву позицію тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учебное пособие для студентов вузов. М.: Изд. центр «Академия», 1997. 704 с.
2. Битянова Н.Р. Проблема саморазвития личности в психологии. М.: Моск. психол.-соц. институт; Флинта, 1998. 48 с.
3. Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные труды. М.: Педагогика, 1983. 272 с.
4. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. Возрастная психология: личность от молодости до старости: учебное пособие. М.: Педагогическое общество России, 2001. 272 с.
5. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности. СПб.: Питер, 2001. 269 с.
6. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи. К.: Наукова думка, 1988. 144 с.
7. Гринів О.М. Особливості реалізації життєвого шляху сучасних чоловіків і жінок у ранній дорослості // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2014. Т. 18, № 1. С. 136–141.
8. Деркач А.А., Орбан Л.Э. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности: монография. М.: РАУ, 1995. 208 с.
9. Зеер Е.Ф., Сыманюк Э.Э. Кризисы профессионального становления личности // Психол. журнал. 1981. Т. 18, № 6. С. 35–44.
10. Кон И. С. В поисках себя: Личность и её самосознание. М.: Политиздат, 1984. 335 с.
11. Крейг Г. Психология развития; пер. с англ. СПб.: Питер, 2000. 542 с.

12. Кузнецов М.А. Поденко А.В., Белоусова Т.К. Взаємозв'язок психологічних особливостей переживання часу та особистісних характеристик у студентів // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія, Вип. 46, Частина II. Х.: ХНПУ, 2013. С. 133-153.
13. Кулагина И.Ю., Коллюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. М.: ТЦ «Сфера», 2001. 464 с.
14. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни: Развитие человека между детством и старостью. Калуга: Духовное познание, 1994. 217 с.
15. Меднікова Г.І. Теоретико-методологічні засади дослідження системної детермінації становлення особистісної зрілості студентів / Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. №45. Т.2. С. 135-143.
16. Моргун В.Ф., Ткачева Н.Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. 84 с.
17. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 240 с.
18. Основы практической психологии / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. К.: Либідь, 1999. 536 с.
19. Основы психологии: Пidrучник / О.В. Киричук, В.А. Роменець, І.П. Маноха та ін.; за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К.: Либідь, 1995. 632 с.
20. Павелків Р.В. Вікова психологія. К.: Кондор, 2011. 468 с.
21. Павлін Д.О. Психологічні особливості розвитку спонтанності особистості у віці ранньої дорослості. Дис. ...к. психол. н. 19.00.07. К., 2016. 238 с.
22. Петровский А.В. Развитие личности в системе межличностных отношений // Социальная психология / Под ред. А.В.Петровского. М.: Просвещение, 1987. С. 91-113.
23. Реан А.А. Акмеология личности // Психологический журнал. 2000. Т. 21, № 3. С. 88-95.
24. Савчин М.В., Василенко, М.В. Вікова психологія. К.: Академвидав (Альма-матер), 2005. 360 с.
25. Сельченков К. В. Психология возрастных кризисов: Хрестоматия. Мн.: Харвест, 2000. 560 с.
26. Сергеевкова О.П. та ін. Вікова психологія. К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
27. Сердюк Л. З. Психологічне благополуччя як чинник самореалізації особистості студентів в інтегрованому освітньому середовищі // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології. 2011. Т. 8, № 5. С. 329-338.
28. Титаренко Т.М. Испытание кризисом. Одиссея преодоления. – К.: Людопринт Україна, 2009. 277 с.
29. Шихи Г. Возрастные кризисы ступени личностного роста; пер. с англ. СПб.: Каскад, 2005. 434 с.
30. Эйдемиллер Э.Г. Юстицкис В.Э. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 2008. 672 с.
31. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии. 1971. № 4.

32. Erikson E.H. The problem of ego identity // Identity and the life cycle: Selected papers (Psychological Issues Monographs, No. 1). 1959. 33. 31-48.

33. Zazzo B. Le sentiment de maturite chez l'adulte. Enfance. 1969. № 1-2, P. 1-44.

1. Abramova G.S. Vozrastnaja psihologija: uchebnoe posobie dlja studentov vuzov. M.: Izd. centr «Akademija», 1997. 704 s.

2. Bitjanova N.R. Problema samorazvitija lichnosti v psihologii. M.: Mosk. psihol.-soc. institut; Flinta, 1998. 48 s.

3. Bodalev A.A. Lichnost' i obshhenie: Izbrannye trudy. M: Pedagogika, 1983. 272 s.

4. Gamezo M.V., Gerasimova V.S., Gorelova G.G., Orlova L.M. Vozrastnaja psihologija: lichnost' ot molodosti do starosti: uchebnoe posobie. M.: Pedagogicheskoe obshhestvo Rossii, 2001. 272 s.

5. Golovaha E.I. Zhiznennye perspektivy i cennostnye orientacii lichno-sti. SPb.: Piter, 2001. 269 s.

6. Golovaha E.I. Zhiznennye perspektivy i professional'noe samoopredelenie molodezhi. K.: Naukova dumka, 1988. 144 s.

7. Griniv O.M. Osoblivosti realizacii zhitteвого shljahu suchasnih cholovikiv i zhinok u rannij doroslости // Visnik Prikarpat'skogo universitetu. Filosof'ski i psihologichni nauki. 2014. T. 18, № 1. S. 136–141.

8. Derkach A.A., Orban L.Je. Akmeologicheskie osnovy stanovlenija psihologicheskoi i professional'noj zrelosti lichnosti: monografija. M.: RAU, 1995. 208 s.

9. Zeer E.F., Symanjuk Je.Je. Krizisy professional'nogo stanovlenija lichnosti // Psihol. zhurnal. 1981. T. 18, № 6. S 35-44.

10. Kon I. S. V poiskah sebja: Lichnost' i ejo samosoznanie. M.: Politizdat, 1984. 335 s.

11. Krejg G. Psihologija razvitija; per. s angl. SPb.: Piter, 2000. 542 s.

12. Kuznecov M.A. Podenko A.V., Belousova T.K. Vzaemov'jazok psihologichnih osoblivostej perezhivannja chasu ta osobistisnih karakteristik u studentiv // Visnik HNPU imeni G.S. Skovorodi. Psihologija, Vip. 46, Chastina II. H.: HNPU, 2013. S. 133-153.

13. Kulagina I.Ju., Koljuckij V.N Vozrastnaja psihologija: Polnyj zhiznennyj cikl razvitija cheloveka. M.: TC «Sfera», 2001. 464 s.

14. Livehud B. Krizisy zhizni – shansy zhizni: Razvitie cheloveka mezhdru detstvom i starost'ju. Kaluga: Duhovnoe poznanie, 1994. 217 s.

15. Mednikov G.I. Teoretiko-metodologichni zasadi doslidzhenija sistemnoji determinacii stanovlenija osobistisnoji zrilosti studentiv / Visnik HNPU imeni G.S. Skovorodi, 2013. №45. T.2. S. 135-143.

16. Morgun V.F., Tkacheva N.Ju. Problema periodizacii razvitija lichno-sti v psihologii. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1981. 84 s.

17. Muzdybaev K. Psihologija otvetstvennosti. L.: Nauka., 1983. 240 s.

18. Osnovi praktichnoji psihologii / V. Panok, T. Titarenko, N. Chepeleva ta in. K.: Libid', 1999. 536 s.

19. Osnovi psihologii: Pidručnik / O.V. Kirichuk, V.A. Romenec', I.P. Manoha ta in.; za red. O. V. Kirichuka, V. A. Romencja. K.: Libid', 1995. 632 s.

20. Pavelkiv R.V. Vikova psihologija. K.: Kondor, 2011. 468 s.
21. Pavlin D.O. Psihologichni osoblivosti rozvitku spontannosti osobis-tosti u vici rann'oi doroslости. Dis. ...k. psihol. n. 19.00.07. K., 2016. 238 s.
22. Petrovskij A.V. Razvitie lichnosti v sisteme mezhlіchnostnyh otnoshenij // Social'naja psihologija / Pod red. A.V.Petrovskogo. M.: Prosveshhenie, 1987. S. 91-113.
23. Rean A.A. Akmeologija lichnosti // Psihologicheskij zhurnal. 2000. T. 21, № 3. S. 88-95.
24. Savchin M.V., Vasilenko, M.V. Vikova psihologija. K.: Akademvidav (Al'mater), 2005. 360 s.
25. Sel'chenok K. V. Psihologija vozrastnyh krizisov: Hrestomatija. Mn.: Harvest, 2000. 560 s.
26. Sergeenkova O.P. ta. in. Vikova psihologija. K.: Centr uchbovoї literatu-ri, 2012. 376 s.
27. Serdjuk L. Z. Psihologichne blagopoluchchja jak chinnik samorealizacii osobistosti studentiv v integrovanomu osvıtn'omu seredovishhi // Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPNU. Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii. 2011. T. 8, № 5. S. 329-338.
28. Titarenko T.M. Ispytanie krizisom. Odisseja preodolenija. – K.: Ljudoprint Ukraїna, 2009. 277 s.
29. Shihi G. Vozrastnye krizisy stupeni lichnostnogo rosta; per. s angl. SPb.: Kaskad, 2005. 434 s.
30. Jejdemiller Je.G. Justickis V.Je. Psihologija i psihoterapija sem'i. SPb.: Piter, 2008. 672 s.
31. Jel'konin D. B. K probleme periodizacii psihicheskogo razvıtija v det-skom vozraste // Voprosy psihologii. 1971. № 4.
32. Erikson E.H. The problem of ego identity // Identity and the life cycle: Selected papers (Psychological Issues Monographs, No. 1). 1959. 33. 31-48.
33. Zazzo V. Le sentiment de maturite chez l'adulte. Enfance. 1969. № 1-2, P. 1-44.

Надійшла до редколегії 26.04.2017 р.